

Kross vid Dardanellerna

Ekan gled över det spegelblanka Näsijärvi. Kräftmjärdarna hade slängts i sjön och medan jag rodde över sundet gick tankarna till en av sommarens läsoplevelser, den estniska författaren Jan Kross (1920–2007) memoarer i två tjocka volymer. Verket har många kvaliteter. Till dem hör Kross fenomenala berättarkonst och hans förmåga att med några ord flytta sig i tid och rum. Hans detaljrika skildringar av sina åtta år i Sibirien och diverse märkliga episoder om vardagen och kulturlivet i Sovjet-Estland hör också till höjdpunkterna.

Den andra volymen utkom postumt redigerad och är därför klart svagare. Kross minns främst sina utlandsresor och skriver förargligt lite om de egentliga drivkrafterna i sitt författarskap, vilket är nog så typiskt i många skapande människors memoarer. Men visst levererar Kross också här många glimrande tankar och perspektiv.

Ett av de tankeväckande perspektiven utgår från en reseberättelse som Kross skrev 1964 då han deltog i något så exklusivt som en sovjetisk turistresa till Egypten. Under ångbåtsresan söderut passerade fartyget Dardanellerna. Västra strandens byar skymtade i mörkret som lysmaskar och Kross mindes att just där på Gallipolis sluttningar hade turkarna avvärjt britternas massiva strandhugg för precis 50 år sedan. Slagets stora förlorare blev marinministern Winston Churchill, som trots starka protester hade gett order om anfall.

Detta gav Kross orsak att kritisera Winston Churchill i största allmänhet för hans imperialism och antikommunism, vilket var helt på sin plats i kalla krigets Sovjetunionen. I sina memoarer avslöjar Kross att hans kritik delvis var orättvis och medger att hans agg mot Churchill egentligen bottnade i att denne accepterade att Stalin på nytt annekterade de baltiska staterna 1944. Västerlandets svek mot Östeuropa är därför ett återkommande tema i Kross memoarer.

Forskarna har sedermera kunnat påvisa att Churchills eftergifter åt Stalin inte bottnade enbart i militär svaghet. I bakgrunden fanns även den amerikanske presidenten Roosevelts påminnelse till Churchill i december 1941 om att ifall han krävde de baltiska staternas rätt till självbestämmande så borde han i konsekvensen namn också avveckla det brittiska imperiet. Inom en månad hade Churchill kommit på andra tankar och i maj 1942 fick Moskva signalen att han accepterade en sovjetisering av Baltikum. Det brittiska imperiets fortlevnad gick före allt annat.

Churchill var därefter inte heller längre beredd att stödja Finlands fortlevnad med alla medel, även om han fortsättningsvis närde förhoppningar om att landet skulle ingå i det antikommunistiska bålverk som han visionärt kallade för Europas förenta stater.

Hade någonting kunnat förhindra sovjetiseringen av Baltikum? Knappast, ja, om inte de ryska kejsarnas drömmar om att flytta sin huvudstad till Konstantinopel i tiden hade lyckats. Då hade nämligen Finska viken mist mycket av sin säkerhetspolitiska laddning. Och då hade Jan Kross associationer vid Dardanellerna med säkerhet blivit annorlunda ...

Henrik Meinander, Hufvudstadsbladet (HBL) 9.8.2010